

kuva kursori, missä kohtaa puhe on meneillään. Tästä on hyötyä varsinkin, jos nauhoitettu puhe on hieman epäselvää. Murteiden esittely noudattelee perinteisiä maantieteellisiä jaotteluja, joskin niihin on tehty tutkimuksen osoittamia korjauksia. Tosin Paunosen (1991) perusteleva kolmijako itä-, länsi- ja pohjoismurteisiin olisi lopultakin voitu ottaa käyttöön oppimateriaalissa. Jos-sain määrin valitettavaa on myös se, että kultakin murrealueelta on vain yksi näyte. Esimerkiksi Peräpohjolan murre vaihtelee pääalueiden välillä niin paljon, että olisi kaivannut näytteitä Tornion lisäksi myös Kemin ja Kemijärven murteesta.

Murteiden ohessa multimedia sisältää omat kurssinsa kirjasuomen kehityksestä ja nykykielen huollosta. Lisäksi yksi jakso on laadittu siitä, mikä merkitys kieliopilla on peruskouluissa ja lukioissa tai opetettaessa suomea vieraana kielenä. Samoin pohditaan sitä, miten kieliopin osa-alueet voitaisiin esittää oppilaille. Kielenhuollossa Hyperkielioppi kannattaa suvaitsevaista, mutta viestinnän kommunikatiivista kykyä vaalivaa linjaa.

Kokonaisuutena Hyperkielioppi on siis varsin kattava katsaus suomen kieleen ja sen opettamiseen. Kieliopin laajuus on samalla sekä etu että rasite: kaikkia mahdollisia asioita käsitellessään tekstit väistämättä jäävät hieman yksioikoisiksi. Perinteisiin oppi-

kirjoihin verrattuna tietolevy on kuitenkin selvästi vaihtelevampi ja kiinnostavampi tapapäästä alkuun suomen kielen yliopisto-opinnoissa. Teos soveltuu myös oheismateriaaliksi kouluopetukseen, jos oppiryhmän käytössä vain on tarvittavat välineet. ■

MARKKU VARIS

Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos, PL 111, 90571 Oulu.
Sähköposti: *Markku.Varis@Oulu.Fi*

LÄHTEET

- KOSKI, MAUNO 1989: Mitä se merkitsee? – Seija Aalto ym. (toim.), Kielestä kiinni. Tietolipas 113 s. 108–128. SKS, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fennougrica Suecana* 10 s. 75–95. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.
- VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN (toim.) 1995: *Handbook of pragmatics. Manual.* John Benjamins, Amsterdam.
- VILKUNA, MARIA 1996: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

KIELIOPPI LIIKKUU

Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.) *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta.* Kieli 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1997. 214 s. ISBN 951-45-7863-5.

Ensimmäinen suomenkielinen kieliopillistumista käsittelevä julkaisu alkaa johdannolla, jossa kirjan toimittajat Tapani Lehtinen ja Lea Laitinen luovat ytimekkään katsauksen alan tutkimuksen koh-

teeseen ja keskeisiin käsitteisiin. Tällainen aiheen yleiskäsittely on paikallaan; moni varmasti tarttuu kirjaan myös pinnalla olevaan teoriaan tutustuakseen. Johdannon antamat tiedot ovat tarpeen, kun siirrytään itse

artikkeleihin, tapaustutkimuksiin suomen- ta, joista neljä perustuu pro gradu -tutkiel- miin (Maamies, Salminen, Pekkarinen, Jaa- kola). Artikkeleissa käytetään useita hyviä, luontevia suomenkielisiä termejä kuten *kontekstin virittämä uudelleentulkinta* ('context-induced reinterpretation'), *käsitteistäminen* ('conceptualization') ja *etu- alaistaa* ('to foreground'). Termien suomen- tamisessa ei kuitenkaan ole liioiteltu (esim. 'conversational implicature' on *kon- versationaalinen implikaatio* tai *implikaatio*).

Kolmessa ensimmäisessä artikkelissa SARI MAAMIES, TARU SALMINEN ja HELI PEK- KARINEN käsittelevät propinkvatiivi- (*olla tekemäisillään*), kvasi- (*olla tekevinään*) ja mahdollisuusrakenteiden (*olla tehtävissä*) kehitystä. Kokoelmassa neljäntenä on TIINA ONIKIN paikallissijaisia olotilanilmauk- sia käsittelevä artikkeli, joka paitsi selvit- tää ilmausten (esim. *olla jalkeilla*, *musti- kassa*, *nukuksissa*) kehitystä antaa yleistä, myös teoreettista, taustaa kolmelle ensim- mäiselle artikkelille. Seuraavissa artikke- leissa MINNA JAAKOLA kartoittaa suomen adpositioiden luokkaa ja ILONA HERLIN tar- kastelee suomen kausaalikonkreetorien (esim. *sen vuoksi*, *sitä vasten*, *sen takia*) syntyä. Näiden kahden artikkelin keskinäi- nen järjestys on perusteltu: niissä tarkastel- laan periaatteessa saman kehityskulun eri vaiheita, postpositioiden kehitystä nomi- neista ja konkreetorien kehitystä postposi- tioista. Viimeisenä on suomennos ANTOINE MEILLET'n klassisesta artikkelista »Kieli- opillisten muotojen kehitys».

Propinkvatiivi-, kvasi- ja mahdollisuus- rakenteiden kehityskulut osoittautuvat erin- omaisiksi esimerkeiksi kieliopillistumisesta: Aluksi rakenne on vain tietyssä konteks- tissa esiintyvä adverbijohdos, joka voidaan muodostaa vain harvoista verbeistä. Näiden mallien pohjalta tyyppi yleistyy merkityk- sellään ja leviää analogisesti uusiin konteks-

teihin, kun se on mahdollista muodostaa yhä useammista verbeistä. Morfologisen kiteytymisen vastapainoksi rakenteet siis produktiivistuvat. Lopulta tyyppi voi siirtyä johdoksesta verbiparadigman osaksi. Kir- joittajien tavoitteena on ollut selvittää ne verbiluokat ja kontekstit, joista rakenteiden kehitys on lähtenyt liikkeelle. Esimerkiksi Pekkarisen mukaan mahdollisuusrakenteen kieliopillistumisen lähdekontekstina voi- daan pitää ilmauksia *olla saatavissa* ja *olla nähtävissä*: niillä on myös ulkopaikansijai- set variantit, niillä on vastineet myös virosa, inhimilliseen kykyyn pohjautuvaa lo- kaatiota ilmaisevina ne sopivat semanttises- ti muiden spatiaalisten adverbien joukkoon, ja ne ovat tutkimuksen aineiston yleisimmät mahdollisuusrakente-ilmaukset (s. 77). — Kirjoittajat hakevat monipuolisesti perus- teita oletuksilleen. Tutkimuksissa on käytetty aineistoa sekä murteista, kansan- runoudesta että yleiskielestä; vanhoja kir- jallisia dokumentteja ei suomesta ole, joten oletuksia muotojen historiasta pitää tehdä murre- ja kansanrunousaineiston ja suku- kielten vertailun perusteella.

Prosessin ketjumaisuus ja kieliopillistu- misen eri asteet näkyvät erityisen hyvin näiden rakenteiden morfologian tarkaste- lussa. Mahdollisuusrakenteen kieliopillis- tuminen on Pekkarisen mukaan nuori ja yhä käynnissä oleva ilmiö, ja sen morfologiset komponentitkin ovat edelleen merkityksel- tään varsin läpinäkyvät (s. 87, 70–72). Sen sijaan kvasirakenteen morfeemijono on jo jakamaton, kiteytynyt kokonaisuus, jonka osien merkityksestä Salminen tekee vain yleisiä, vaikkakin vakuuttavia, päätelmiä (s. 63–64). Myöskään propinkvatiivirakenteen johtimen osilla ei Maamiehen mukaan enää voi katsoa olevan erillisiä merkityksiä (s. 20–21).

Propinkvatiivi- ja kvasirakenteessa yh- tenä osana on possessiivisuffiksi. Verbi- kantaisiin johdoksiin liittyvänä se toimii

kongruenssimerkkinä, ja olisi ehkä mahdollista ajatella, että possessiivisuffiksillisuus on tukenut adverbien siirtymistä verbiparadigmaan. 3. persoonan possessiivisuffiksin esiintymisessä on kiintoisaa ristivetoa: Toisaalta ainakin kvasirakenteessa on sekä vanhassa kirjakielessä että murteissa ensimmäisessäkin persoonassa käytössä 3. persoonan possessiivisuffiksi. Tätä Salminen pitää yhtenä osoituksena siitä, että rakenteen kehitys on lähtenyt liikkeelle juuri 3. persoonasta (s. 64). Toisaalta, kuten Onikki (s. 107) toteaa, 3. persoonan vakiintuminen muihinkin persooniin voidaan tulkita merkiksi rakenteen kiteytymisestä ja possessiivisuffiksin merkityksen hämärtymisestä.

Tiina Onikki tuo paikallissijaisia olotilanilmauksia käsittelevässä artikkelissaan erinomaisesti esiin seikan, joka kieliopillistumiskirjallisuudessa on tähän asti jäänyt huomiotta, nimittäin leksikaalistumisen ja kieliopillistumisen suhteen ja aseman kieliopillisten muotojen synnyssä (esim. s. 101, 119–120). Tähän saakka ne on käsitetty ja käsitelty ainakin toisistaan riippumattomina ellei peräti vastakkaisina prosesseina. Kyse on siis siitä, että kieliopillistuvalla rakenteelle voidaan löytää lähdekonteksti, yksittäinen sana tai pieni sanaryhmä, joka tyypillisesti morfologisen kiteytymisen kautta toimii mallina produktiiviselle ilmaustyyppille. Tämä on ns. kieliopillistumisen spiraali. Onikki havainnollistaa leksikon ja kieliopin vuorovaikutusta tutkiemiensa rakenteiden avulla; niissä siirtymä puhtaasta lokaation ilmauksesta myös olotilan ilmaukseksi perustuu ensisijaisesti metonymiseen suhteeseen, kun tilassaolijan tai tilan tuntomerkkien (spatiaalinen) sijainti alkaa merkitä koko olotilaa. Merkityksenmuutoksen metaforinen komponentti, siirtymä paikan käsitteistyksestä olotilan käsitteistykseen, mahdollistaa puolestaan rakennetyypin leviämisen (ks. esim. s. 106–

107).

Kieliopillistumista käsittelevässä kirjallisuudessa esitetään usein varsin kaavamaisia käsityksiä siitä, miten morfeemien kieliopillisuusaste nousee ja niiden merkitys abstraktistuu (tästä esim. Heine, Claudi ja Hünne Meyer 1991: 48, 160). Tätä nimitetään yksisuuntaisuusperiaatteeksi, ja kärjistetysti sanottuna sitä leimaa ajatus »merkityslaeista»: sanan merkitys muuttuu aina saman mallin mukaan, yhtä säännönmukaisesti kuin äänneet tiettyssä ympäristössä. Prosessin jatkumomaisuus on luonnollinen lähtökohta tämän kokoelman artikkeleissa, mutta etenkin Onikki (esim. s. 103, 105–106) ja Jaakola (esim. s. 128–129) esittävät tervettä, hyvin perusteltua kritiikkiä abstraktistumisen ja yksisuuntaisuuden kaavamaisesta käsittelystä kohtaan. Valitettavasti Jaakola ei tässä yhteydessä käsittele sitä adpositioiden kieliopillistumisen aluetta, joka suomessa antaisi parhaiten aihetta kriittiseen tarkasteluun, nimittäin lokaatiota abstraktimpia suhteita ilmaisevien muotojen kieliopillistumista ja eri merkitysten keskinäisiä suhteita (s. 129, 131).

Jaakola pitää suomen adpositioita avoimena luokkana (s. 121). Suomen adpositioiden ja sellaisina käytettyjen nominien suuri määrä ja monien ryhmän jäsenten läpinäkyvyys ovatkin tälle jonkinmoinen peruste. Toisaalta koska kieliopillisten merkitysten joukko on sulkeinen (varsinkin kontrastoituna leksikaalisten merkitysten periaatteessa rajoittamattomaan joukkoon), pidetään kieliopillisiä merkityksiä ilmaisevia sanaluokkia tavallisesti sulkeisina (ks. esim. Itkonen 1997: 83–84, 139–140, 145–150). Suomen adpositioiden ryhmää voidaan siis ajatella poikkeuksena tästä käsityksestä. Etenkin relationaalisten, kokonaisuuden osaa ilmaisevien nominien siirtyminen suhdeseanoiksi on tavallista, ja niiden täydennyksen genetiivisijaisuus on täysin motivoitua. Adpositioiden vakiintuneisuuden ja

kiteytyneisyyden välillä on luonnollisesti valtavia eroja, ja ryhmän kokonaistarkastelussa kiintoisan osan muodostaisikin sen jäsenten kieliopillistumisasteen tarkastelu. Entä kuinka kauan kielen tilanne on ollut tällainen? On vaikea kuvitella, että adpositioiden luokka kasvaisi loputtomasti. Voidaanko joidenkin adpositioiden havaita jo olevan katoamassa tai siirtymässä muihin funktioihin? (Yhden vastauksen tähän antaa Herlinin artikkeli.)

Kuten mainittu, Jaakolan ja Herlinin artikkeleissa tarkastellaan periaatteessa saman kehityskulun eri vaiheita: kun Jaakola käsittelee adpositioiden kehittymistä nomineista, on Herlinin tutkimuskohteena postpositioista kehittyvät konnektorit ja konjunktiot, toisin sanoen kieliopillistumisen etenemisvaihe. Herlin esittää taulukkona (s. 161) suomen murteiden kausaalikonkretorien esiintymisen eri funktioissa ja käy sen jälkeen pohtimaan eri konnektoreiden kehitystä postpositioista. *Vuoksi-* ja *takia-*postpositioiden käsittelystä lähtevän tarkastelun perusteella kirjoittaja päätyy hyvin uskottavasti olettamaan, että tutkittavat postpositiot ovat alun perin olleet merkitykseltään finaalisia (s. 166–169). Tämä oletamus toimii myös konkretorien kehityksen taustana (s. 171). Koko kehitys esitetään lopuksi kiitettävän havainnollisena kuviona. Kaikki kokoelmassa käsitellyt kieliopillistumiskulut ovat sen verran monimutkaisia, että lukijan olisi muissakin artikkeleissa helpompi seurata niitä graafisten yhteenvedojen avulla.

Myös Herlin etsii sopivia lähdekonteksteja esittämilleen kieliopillistumiskuluille. Konkretorin kehittyminen postpositiosta on ilmeisesti käynyt kysymyskontekstin kautta: interrogatiivipronominin ja postposition muodostama yhtymä esiintyy kirjoittajan murreaineistossa suhteellisen usein, ja sen osat ovat joissakin murteissa jopa kiteytyneet. Konkretori postpositios-

ta on tullut, kun sitä on alettu käyttää anaforisen *se*-pronominin yhteydessä (s. 170–173). Kausaalikonkretorien kehityksen sivupolkuna Herlin esittää konsessiivisen merkityksen synnyn, jossa kielteiset kontekstit lienevät alkuperäisimpiä (s. 182–184).

Antoine Meillet'n artikkelista on tullut modernin kieliopillistumistutkimuksen esikuva ja nyt pinnalla olevan tutkimuksen pääperiaatteet esittelevä klassinen artikkeli, siitä huolimatta että jo Hermann Paul on esittänyt samoja ajatuksia, mihin Meilletkin viittaa (s. 190). Kieliopillisten yksikköjen sanasyntyisyys ja analogia ovat artikkelin kulmakivet. Meillet havainnollistaa kieliopillistumista myös ns. eksoottisten kielten esimerkein (esim. vietnam s. 193, persia s. 198, armenia s. 200), päinvastoin kuin eräissä nykytutkimuksissa, joissa tavallisimmat esimerkit kieliopillistumisesta ovat kerta toisensa jälkeen ranskan kiellon ja englannin futuurin kehityskulut. Kieliopillistumisen motivaatio on Meillet'n mukaan lähinnä pragmaattinen. Sujuvan suomennoksen lisäksi kääntäjä Meri Larjavaara tarjoilee lukijalle muutaman hyödyllisen ranskan kieltä koskevan, Meillet'n esimerkkejä selventävän kommentin.

Kokoelmassa ilahduttaa erityisesti se, että kieliopillistumisteorian keinoin on käyty tutkimaan sellaisia suomen kielen rakenteita, joiden tutkimus on tähän saakka ollut varsin vähäistä (esim. Lauri Hakulinen kvasirakenteesta [1979: 573]: »rakenteen kehittymistä nykyiseen merkitykseensä ei ole vielä selvitetty» — nyt on). Kieliopillistumistutkimuksen kokonaiskentänkin kannalta tarkasteltuna ensimmäisissä artikkeleissa tutkitut rakenteet ovat omaperäinen ja kunnianhimoisenkin valinta. Adpositioita ja kausaalikonkretoreita käsittelevät artikkelit edustavat totutumpaa kieliopillistumisen tutkimusta, onhan kieliopillisten morfeemien sanalähtöisyys koko tämän kielentut-

kimuksen haaran perusajatuksia. Meillet'n tähän asti vain ranskaksi saatavilla olleen artikkelin kääntäminen ja julkaiseminen on kulttuuriteko. ■

KRISTA OJUTKANGAS
Suomen kieli, Fennicum,
Henrikinkatu 3,
20014 Turun yliopisto
Sähköposti: *krioju@utu.fi*

LÄHTEET

- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNE-MEYER, FRIEDERIKE 1991: Grammaticalization. A conceptual framework. The University of Chicago Press, Chicago.
- ITKONEN, ESA 1997: Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Gaudeamus, Helsinki.

TYPOLOGISTA LAUSEOPPIA

Esa Itkonen *Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Gaudeamus sine loco et anno* (esipuhe päivätty 1996). IX + 317 s. ISBN 951-662-692-0.

Suomenkielistä kirjallisuutta kielellisistä universaaleista ja kielitypologiasta ei ole juuri saatavissa, joten Esa Itkonen uusi teos tulee tarpeeseen. Kirjan nimessä »erilaisuus» viitataan typologiaan ja »samuus» universaaleihin — kysehän on saman asian kahdesta eri puolesta.

Itkonen keskittyy erityisesti lauseen rakenteen analyysiin typologisesti erilaisissa kielissä, ja kirjan ehdottomasti parasta antia onkin lauseenjäsenten, semanttisten roolien ja argumenttirakenteen muutosten käsittely. Esimerkiksi transitiivisuusjatkumo »transitiivi > refleksiivi > mediaali > intransitiivi > agentiton passiivi > agentillinen passiivi» (s. 209) ja sitä selventävät erikieliset esimerkit ovat mielenkiintoisia. Euroopan kielten lisäksi aineistoa on otettu eniten jorubasta, suahilista, hindistä ja kwakiutlista, joihin Itkonen on perehtynyt kiitetävän perusteellisesti.

Kirjan syntaktisen ytimen kummallekin puolelle on kuitenkin kirjoitettu useita lukuja, joiden anti kokonaisuudelle on pienempi. Sanan ja sanaluokkien käsittely kirjan

alkupuolella on hengästyttävän tiivistä ja jättää lukijan usein hämmennyksen valtaan. Sivulla 14 käsitellään syntaktista paikkaisuutta, sivulla 27 rektiota (joka kattaa myös valenssin), mutta näitä ei suhteuteta toisiinsa. Sivulla 14 todetaan, että »prepositio on vähintään kaksipaikkainen», mikä näyttää semantiikan ja syntaksin sekoittamiselta.

Kirjan loppuluvut puolestaan ovat mielenkiintoisia ja haasteellisia, mutta nekin jäävät ikään kuin irrallisiksi esseiksi; aiheina ovat sarjaverbirakenteita käyttävät kielet, viittomakielet, pikkulapsen esikielinen ajattelu, kielitieteen ja semiotiikan suhde sekä periaatteellinen mahdollisuus kommunikoida maapallon ulkopuolisten siviilisaatioiden kanssa.

Alku- ja loppuluvuissa korostuu myös kirjan perusvika, joka vähentää sen käyttökelpoisuutta niin oppikirjana kuin tutkimusten lähtökohtanakin. Kirja vaatii lukijalta kielitieteellisten termien ja (englanninkielisen) lingvistisen peruskirjallisuuden tuntemusta; mutta tällainen lukija odottaisi, että asioita käsiteltäisiin tutkimuskirjalli-